

Reexamining the Impact of nuclear weapons on Deterrence with an Emphasis on Verse 60 of Surah Al-Anfal

Seyed Rouhollah Mousavi¹, Morteza Ebrahimi², Mohammad Bandani³

¹ Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Principles, Imam Ḥusayn Officer University, Tehran, Iran (**Corresponding author**). srmoosavi1360@chmail.ir

² PhD., Candidate, Department of Jurisprudence and Legal Foundations, S.R.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. morteza.ebrhm67@gmail.com

³ PhD., Candidate, Department of Quran and Psychology, Al-Muṣṭafā International University, Qom, Iran. ebrahimhadi944@gmail.com

Abstract

In the present century, nuclear weapons have become one of the most pivotal factors influencing global security, strategic, and political equations. From the very beginning of their production, these weapons were not merely considered military tools; rather, due to their unprecedented destructive power and extensive geopolitical consequences, they have been able to affect the structure of many theories and models of international relations. The United States' use of two nuclear bombs against Japan during World War II was a fateful moment in world military history, which not only hastened the end of the war but also demonstrated for the first time that nuclear weapons could become a decisive instrument in international politics. Subsequently, the discourse surrounding the production, accumulation, transfer, and even the threat of using these weapons expanded, and during the Cold War, a pervasive competition took shape between the two power blocs. In this era, nuclear weapons became not just a military tool, but a symbol of superiority, deterrence, national power, and even the political identity of nations. Concurrently with the expansion of this competition, debates emerged in some Muslim societies about whether religious concepts could serve as a foundation for acquiring various types of defensive power. One of the most significant verses cited is Verse 60 of Surah Al-Anfal, which calls upon Muslims to prepare whatever force they can to instill fear (*irhāb*) into the hearts of enemies. Some experts have interpreted this general concept of power (*quwwah*) as encompassing any type of deterrent capability and have sought to examine the relationship between it and modern weapons, including nuclear arms. This research has been formed precisely with the same objective: to clarify whether, according to the provisions of this

Cite this article: Mousavi, S.R., Ebrahimi, M. & Bandani, M. (2025). Reexamining the Impact of nuclear weapons on Deterrence with an Emphasis on Verse 60 of Surah Al-Anfal. *Political science*, 28(3), p. 127-144.
<https://doi.org/10.22081/psq.2026.71882.2999>

Received: 2025-04-12

Revised: 2025-06-06

Accepted: 2025-06-27

Published online: 2025-10-02

Type of article: Research Article

Publisher: Baqir al-Olum University

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

noble verse and considering its defensive aims, the production of nuclear weapons can be considered a religious obligation (*wājib*) or not, and whether the scope of the verse includes such tools. The research method is descriptive-analytical, and its data have been extracted from authoritative library sources, including exegeses of the Holy Quran, jurisprudential works, security analyses, strategic studies, and research related to deterrence theory. In the first step, the history of the emergence of nuclear weapons, their development process, and their role in shaping defense doctrines were examined to clarify what impact the specific characteristics of these weapons have had on security calculations. Subsequently, the concept of deterrence in military thought, from classical perspectives to modern theories, was analyzed, and its relationship with arms races and the reciprocal reactions of powers was investigated. In the next stage, Verse 60 of Surah Al-Anfal was systematically and methodically examined from lexical, exegetical, and jurisprudential perspectives, and the opinions of contemporary jurists regarding the scope of the obligation of defensive preparedness were analyzed. This examination included studying the extent to which the concept of "quwwah" (power/force) encompasses various types of defensive tools, the criteria for obligation (*wujūb*), the role of certainty (*qaṭ'*) versus uncertainty in the realization of a ruling, and how to assess public interest (*maṣlahah*) in emergent issues. The research method has been based on conceptual analysis, *uṣūlī* inference, evaluation of transmitted (*naqlī*) and rational (*'aqlī*) proofs, and assessing the relationship between religious rulings and security requirements. Thus, efforts have been made to ensure that interpretations are grounded in the principles of jurisprudence, not merely speculative or political conjecture. The research results indicate that although Verse 60 of Surah Al-Anfal recommends that Muslims acquire power and defensive preparedness, this recommendation is not absolute and unconditional. The main objective of the verse is to create genuine deterrence against the enemy — deterrence that is based on certainty or at least rational assurance (*iṭmi'nān 'aqlā'ī*). In studies conducted on deterrence theories in international relations, it became clear that, contrary to popular belief, the possession of nuclear weapons has not always reduced the likelihood of war or strengthened deterrence; because an increase in one side's power typically leads to an increase in the other side's power as well, resulting in an arms race, tension, and instability. Therefore, deterrence arising from nuclear weapons is not only non-certain but also, in many cases, relative, fragile, and dependent on reciprocal reactions. This very uncertainty prevents the generalization of the ruling of "obligation" to such a matter. From the perspective of *uṣūl al-fīqh*, it has also become clear that "obligation" requires definitive proof, and conjecture (*ẓann*), speculation, and probability are insufficient to establish it. If there is a probability of deterrence but certainty is not achieved, a binding ruling cannot be issued based on the verse. The research shows that one can claim that producing nuclear weapons is obligatory only if it is conclusively proven that this production directly and without alternative prevents enemy aggression. However, since nuclear weapons invariably create reciprocal reactions and competition, such certainty is difficult and sometimes impossible in practice. Therefore, based on jurisprudential and security analyses, the probability of deterrence cannot serve as the basis for inferring a ruling of obligation. The present research has shown that the position of nuclear weapons in the international system is complex, multidimensional, and affected by the reciprocal reactions of powers. Although these

weapons possess destructive power and geostrategic influence, the deterrence theory based on them faces serious limitations and cannot always guarantee sustainable security. On the other hand, the exegetical examination of Verse 60 of Surah Al-Anfal indicates that although the concept of "quwwah" in the verse is general and broad, this breadth does not mean the obligation to produce every type of military tool. The main condition for obligation is the realization of certain deterrence and effective defense. Accordingly, in situations where the deterrent effect of nuclear weapons is merely probable and not certain, relying on the verse to prove the obligation of their production is not possible. For this reason, the religious understanding of the concept of preparedness and power must be based on certain criteria, the real interests (*maṣāliḥ*) of society, and precise security analyses. This research can serve as a step toward clarifying the relationship between religion, security, and emerging developments, and contribute to the development of theoretical literature in the field of defense policy and contemporary jurisprudence.

Keywords: Nuclear Weapons, Deterrence, Atomic Competition, Surah Al-Anfal, Irhāb (Instilling Fear/Terror).

بازشناسی تأثیر سلاح‌های هسته‌ای بر بازدارندگی با تأکید بر آیه ۶۰ سوره انفال

سید روح‌الله موسوی^۱، مرتضی ابراهیمی^۲، محمد بندانی^۳

^۱ استادیار، گروه فقه و اصول، دانشگاه افسری امام حسین (ع)، تهران، ایران (نویسنده مسئول). srmoosavi1360@chmail.ir

^۲ دانشجوی دکتری، گروه فقه و مبانی حقوق، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

morteza.ebrhm67@gmail.com

^۳ دانشجوی دکتری، گروه قرآن و روان‌شناسی، جامعه المصطفی، قم، ایران. ebrahimhadi944@gmail.com

چکیده

در قرن حاضر، سلاح‌های هسته‌ای به یکی از محوری‌ترین عوامل اثرگذار بر معادلات امنیتی، راهبردی و سیاسی جهان تبدیل شده‌اند. این سلاح‌ها از همان آغاز تولید، تنها یک ابزار نظامی محسوب نمی‌شدند، بلکه به دلیل قدرت تخریبی بی‌سابقه و پیامدهای ژئوپلیتیک گسترده، توانستند بر ساختار بسیاری از نظریه‌ها و الگوهای روابط بین‌الملل تأثیر بگذارند. استفاده ایالات متحده از دو بمب هسته‌ای در جریان جنگ جهانی دوم علیه ژاپن، لحظه‌ای سرنوشت‌ساز در تاریخ نظامی جهان بود که نه تنها پایان جنگ را تسریع کرد، بلکه برای نخستین بار نشان داد که سلاح هسته‌ای می‌تواند به ابزار تعیین‌کننده‌ای در سیاست بین‌الملل تبدیل شود. پس از آن، گفتمان مربوط به تولید، انباشت، انتقال و حتی تهدید به استفاده از این سلاح‌ها گسترش یافت و در دوران جنگ سرد، رقابتی فراگیر میان دو بلوک قدرت شکل گرفت. در این دوران، سلاح هسته‌ای نه فقط وسیله‌ای نظامی، بلکه نماد برتری، بازدارندگی، قدرت ملی و حتی هویت سیاسی کشورها شد. همزمان با گسترش این رقابت، در برخی جوامع اسلامی بحث‌هایی مطرح شد درباره اینکه آیا مفاهیم دینی می‌توانند پشتوانه‌ای برای کسب انواع قدرت دفاعی باشند یا نه. یکی از مهم‌ترین آیات مورد استناد، آیه ۶۰ سوره انفال است که مسلمانان را به فراهم‌سازی قدرت برای ایجاد رعب در دل دشمنان دعوت می‌کند. برخی صاحب‌نظران این مفهوم عام از قدرت را شامل هر نوع توان بازدارنده دانسته‌اند و کوشیده‌اند نسبت میان آن و سلاح‌های مدرن، از جمله سلاح هسته‌ای را بررسی کنند. این پژوهش نیز دقیقاً با همین هدف شکل گرفته است که روشن سازد آیا طبق مفاد این آیه شریفه و با توجه به اهداف دفاعی آن، می‌توان گفت تولید سلاح هسته‌ای واجب شرعی محسوب می‌شود یا خیر و آیا دایره شمول آیه، چنین ابزارهایی را در بر می‌گیرد یا نه؟ روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی است و داده‌های آن از منابع معتبر کتابخانه‌ای، از جمله تفاسیر قرآن کریم، آثار فقهی، تحلیل‌های امنیتی، مطالعات راهبردی و پژوهش‌های مربوط به نظریه بازدارندگی استخراج شده است. در گام نخست، تاریخچه ظهور سلاح‌های هسته‌ای، روند توسعه آنها و نقششان در شکل‌گیری دکترین‌های دفاعی بررسی شد تا روشن شود ویژگی‌های خاص این سلاح‌ها چه تأثیری بر

استاد به این مقاله: موسوی، سید روح‌الله؛ ابراهیمی، مرتضی؛ بندانی، محمد (۱۴۰۴). بازشناسی تأثیر سلاح‌های هسته‌ای بر بازدارندگی با تأکید بر آیه ۶۰

سوره انفال. علوم سیاسی، ۳(۲۸)، ص ۱۲۷-۱۴۴. <https://doi.org/10.22081/psq.2026.71882.2999>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۳؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۶؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰

©/۱۴۰۴ نویسنندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند. نوع مقاله: پژوهشی. ناشر: دانشگاه باقرالعلوم (ع)

محاسبات امنیتی داشته است. سپس مفهوم بازدارندگی در اندیشه نظامی، از منظر کلاسیک تا نظریه‌های جدید، تحلیل شد و رابطه آن با رقابت تسلیحاتی و واکنش‌های متقابل قدرت‌ها بررسی گردید. در مرحله بعد، به صورت منظم و روش‌مند آیه ۶۰ سوره انفال از منظر لغوی، تفسیری و فقهی بررسی شد و آرای فقیهان معاصر درباره دامنه وجود آمادگی دفاعی تحلیل گردید. این بررسی شامل مطالعه میزان شمول مفهوم «قوه» بر انواع ابزارهای دفاعی، معیارهای وجود، نقش قطعیت یا عدم قطعیت در تحقق حکم و نحوه سنجش مصلحت در موضوعات نوپدید است. روش پژوهش بر پایه تحلیل مفهومی، استنباط اصولی، ارزیابی ادله نقلی و عقلی و سنجش نسبت میان احکام شرعی و مقتضیات امنیتی بوده است؛ بدین ترتیب تلاش شده است برداشت‌ها بر اساس مبانی اصول فقه و نه صرف برداشت حدسی یا سیاسی انجام شود. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که گرچه آیه ۶۰ سوره انفال مسلمانان را به کسب قدرت و آمادگی دفاعی توصیه می‌کند، اما این توصیه مطلق و بدون قید نیست. هدف اصلی آیه، ایجاد بازدارندگی واقعی در برابر دشمن است؛ بازدارندگی‌ای که بر اساس قطعیت یا دست‌کم اطمینان عقلایی باشد. در مطالعات صورت‌گرفته بر نظریه‌های بازدارندگی در روابط بین‌الملل، مشخص شد که بر خلاف تصور رایج، وجود سلاح هسته‌ای همیشه باعث کاهش احتمال جنگ یا تقویت بازدارندگی نشده است؛ زیرا افزایش قدرت یک طرف، معمولاً موجب افزایش قدرت طرف مقابل نیز شده و نتیجه آن، شکل‌گیری رقابت تسلیحاتی، تنش و بی‌ثباتی بوده است؛ بنابراین بازدارندگی ناشی از سلاح هسته‌ای نه تنها قطعی نیست؛ بلکه در بسیاری موارد نسبی، شکننده و وابسته به واکنش‌های متقابل است. همین عدم قطعیت، مانع از تعمیم حکم «وجوب» به چنین موضوعی می‌شود. از منظر اصول فقه نیز روشن شد که «وجوب» نیازمند دلیل قطعی است و ظن، گمان و احتمال برای اثبات آن کافی نیست. اگر احتمال بازدارندگی وجود داشته باشد، اما قطعیت حاصل نشود، نمی‌توان بر اساس آیه، حکمی الزام‌آور صادر کرد. پژوهش نشان می‌دهد که تنها در صورتی می‌توان ادعا کرد تولید سلاح هسته‌ای واجب است که به طور قطعی ثابت شود این تولید به طور مستقیم و بدون جایگزین، مانع تهاجم دشمن می‌شود. اما از آنجاکه سلاح هسته‌ای همواره واکنش متقابل و رقابت ایجاد می‌کند، چنین قطعیتی در عمل دشوار و گاه ناممکن است؛ بنابراین بر اساس تحلیل‌های فقهی و امنیتی، احتمال بازدارندگی نمی‌تواند مبنای استنباط حکم وجود باشد. پژوهش حاضر نشان داد که جایگاه سلاح‌های هسته‌ای در نظام بین‌الملل پیچیده، چندبعدی و متأثر از واکنش‌های متقابل قدرت‌هاست. این سلاح‌ها اگرچه قدرت تخریب و اثرگذاری ژئواستراتژیک دارند، نظریه بازدارندگی مبتنی بر آنها با محدودیت‌های جدی روبروست و نمی‌تواند همیشه تضمین‌کننده امنیت پایدار باشد. از سوی دیگر، بررسی تفسیر آیه ۶۰ سوره انفال بیانگر آن است که گرچه مفهوم «قوه» در آیه، عام و گسترده است، این گستردگی به معنای وجود تولید هر نوع ابزار نظامی نیست. شرط اصلی وجود، تحقق بازدارندگی قطعی و دفاع مؤثر است. بر این اساس در شرایطی که اثر بازدارنده سلاح هسته‌ای تنها محتمل باشد و نه قطعی، استناد به آیه برای اثبات وجود تولید آن امکان‌پذیر نیست؛ به همین دلیل برداشت دینی از مفهوم آمادگی و قدرت باید بر پایه معیارهای قطعی، مصالح واقعی جامعه و تحلیل‌های دقیق امنیتی انجام شود. این پژوهش می‌تواند گامی در جهت روشن‌تر شدن رابطه میان دین، امنیت و تحولات نوپدید باشد و به توسعه ادبیات نظری در زمینه سیاست دفاعی و فقه معاصر کمک رساند.

کلیدواژه‌ها: سلاح‌های هسته‌ای، بازدارندگی، رقابت اتمی، سوره انفال و ارباب.

۱. مقدمه

بی‌شک گسترش دفاعی در هر کشور لازمه زیست سالم و به دور از دغدغه‌هایی است که می‌تواند امنیت روانی و مادی جامعه را با خطر روبرو سازد. انسان‌ها از همان آغاز بر اهمیت آمادگی نظامی خود و جامعه واقف بوده‌اند و حکومت‌ها خواه برای حفظ قدرت یا برای تأمین نیاز طبیعی جوامع تحت سلطه، به ایجاد بسترها و آمادگی نظامی در سطوح مختلف اقدام می‌کرده‌اند. در قرن حاضر و پس از اختراع بمب اتم، ساخت انواع موشک‌های قاره‌پیما، هواپیماهای پیشرفته، زیردریایی‌ها و انواع دیگر تجهیزات نظامی رونق گرفت؛ ولی در این دوره دو دیدگاه کلی دفاعی و تهاجمی وجود داشت. سیاست‌های دفاعی بر مبنای راهبرد بازدارندگی استوار بود؛ به این مفهوم که باید آنچنان به سلاح‌های نابودکننده و پیشرفته مجهز شد که رقیب از فکر حمله بازماند. دو ابرقدرت جهان آن روز به تدریج به این نکته واقف شدند که وقوع جنگ هسته‌ای بین آن دو معادل نابودی تمدن بشری است و هرگونه درگیری هسته‌ای که رخ دهد، برنده‌ای نخواهد داشت؛ بنابراین هر کدام از آنها جداگانه و در عین حال با اکراه به این نتیجه رسیدند که مصلحت هر دوی آنها بیش از همه در اجتناب از وقوع جنگ هسته‌ای است (هندل، ۱۳۸۹، ص. ۷۳۷)؛ به بیان دیگر دکترین نظامی سال‌های ابتدایی پس از جنگ دوم که مستلزم تولید سلاح هسته‌ای با هدف بازدارندگی و ایجاد ترس در دشمن بود، بعدها به دلیل دستیابی طرف مقابل به سلاح هسته‌ای و خطرهای گسترده آن، کارکرد خود را از دست داد. بی‌گمان عقل و نقل بر لزوم دفاع از خویش و آمادگی نظامی دلالت دارد. خداوند متعال نیز در قرآن کریم بر لزوم ایجاد آمادگی رزمی و نظامی مسلمانان تأکید کرده است: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لِأَنْ تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ» (انفال، ۶۰). افزون‌بر اینکه این آیه هدف از ایجاد آمادگی نیرو را ارهاب و ترساندن دشمن دانسته است، ارهاب در وقایع همان بازدارندگی است که در دکترین‌های نظامی فعلی کاربرد دارد. از طرفی به‌ظاهر این وجوب آمادگی شامل سلاح‌های هسته‌ای هم می‌شود. بنابراین باید به این پرسش پاسخ داده شود که اگر سلاح هسته‌ای بازدارندگی خود را از دست داده باشد و با احتمال ایجاد بازدارندگی به وسیله آن اندک باشد، می‌توان با استناد به آیه، لزوم تولید آن را استنباط کرد؟

۲. پیشینه پژوهش

در این زمینه برخی کتاب‌ها مانند فتوای هسته‌ای: بررسی فقهی و حقوقی فتوای آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای در خصوص حرمت تولید و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای به قلم محمدحسین پورامینی در سال ۱۴۰۳ نوشته شده است؛ همچنین مقاله «بررسی منازعه هند و پاکستان بر اساس نظریه بازدارندگی هسته‌ای والتز» به قلم الهام رسولی ثانی در نشریه سیاست و روابط بین‌الملل منتشر شده است که به اثبات

بازدارندگی سلاح هسته‌ای میان دو کشور هند و پاکستان پرداخته است. مقاله‌ای دیگر با عنوان «سامانه دفاع ضد موشکی آمریکا و بازدارندگی هسته‌ای» به همت علی اصغر کاظمی و محمد حسین زاده در نشریه تحقیقات سیاسی بین‌المللی منتشر شده و نویسندگان نتیجه گرفته‌اند که سامانه‌های ضد موشکی در دوره جنگ سرد در راستای تثبیت موازنه و موجد ثبات بودند؛ اما در دوره پس از جنگ سرد دفاع به مثابه تهاجم و در راستای ایجاد تفوق نظامی - هسته‌ای است. مقاله‌ای دیگر با عنوان «بازخوانی مبانی فقهی حرمت و ممنوعیت تولید و استفاده از سلاح‌های هسته‌ای» به قلم حمیدرضا حنان و سید یوسف علوی است که در نشریه مطالعات فقه و حقوق اسلامی منتشر شده است. در این مقاله دیدگاه فقیهان موافق تولید سلاح هسته‌ای به چالش کشیده شده است. تحقیق حاضر با تشریح مفاهیم و کلیاتی مانند دکتربین بازدارندگی، نخست مفهوم بازدارندگی را از آیه ۶۰ سوره انفال استنباط می‌کند و آن‌گاه لزوم تولید سلاح اتمی را به قطعیت بازدارندگی آنها منوط می‌داند.

۳. نظریه بازدارندگی به مثابه چارچوب تحلیل

نظریه بازدارندگی عبارت است از تأمین توانمندی‌های لازم در یک کشور بازدارنده با هدف متقاعدسازی یا مجبور کردن طرف مقابل به چشم‌پوشی از یک رفتار معین یا صرف نظر از اهدافی که دنبال می‌کند؛ به عبارت دیگر کشور بازدارنده دشمن را از پیگیری سیاستی که به منافع کشور بازدارنده زیان می‌رساند، باز می‌دارد. ایده بازدارندگی که متضمن تهدید به مجازات و یا وارد شدن خسارت فراوان به طرف مقابل است، دشمن را از اقدام به عملیات نظامی باز خواهد داشت؛ زیرا دشمن به این نتیجه می‌رسد که مخاطره‌های احتمالی یک درگیری، بیشتر از دستاوردهایی است که پیش‌بینی می‌گردد و می‌توان از راه یک جنگ به آن دست یافت (فضه، ۱۹۸۲، ص. ۷). این دکتربین نظامی دوران پس از جنگ دوم جهانی و وضعیت تهدیدآمیز موجود میان دست‌کم دو رقیب بود که به سبب آن، طرف اول طرف دوم را تهدید می‌کند که با تغییر در وضع موجود خسارات سنگینی بر آنها وارد می‌گردد. هدف نهایی این سیاست، جلوگیری از برخورد است. موفقیت این سیاست به وجود سه شرط منوط است:

اول) ایجاد کردن ارتباط؛ یعنی فرد بازدارنده به دیگری تفهیم کند که علاقه‌مند به چه اموری است و هیچ انعطافی در آن موارد برایش قبول نیست؛

دوم) قابلیت؛ آنکه بازدارنده رقیب احتمالی را چنان تهدید کند که وی از هر عمل مخالف خواسته‌اش منصرف شود؛

سوم) اعتقاد داشتن به اعتبار آن تهدید؛ طرف مقابل بدانند نه تنها مجازات احتمالی عملش سنگین‌تر از منافعش است، بلکه طرف اول در مجازاتش و عمل به آن تردیدی نکند (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۹، ص. ۱۵۵). برخی از پژوهشگران نظریه بازدارندگی را به عنوان یکی از مهم‌ترین و ژرف‌ترین نوآوری‌های فکری روابط بین‌الملل در قرن بیستم می‌دانند (اسنایدر، ۱۳۸۴، ص. ۲۳۷). بازدارندگی به معنای به

کارگیری و استفاده از نیروهای مسلح نیست؛ بلکه بازدارندگی اساساً استفاده نکردن از نیروی نظامی است؛ زیرا طرف‌های وارد در منازعه با بررسی دقیق، دستاوردها و خسارت‌های ناشی از جنگ را ارزیابی می‌کنند و سپس چنانچه برای آنها ثابت شود که خسارت‌های حاصل از یک جنگ، بسیار بیشتر از دستاوردهای مثبت آن است، در طرف‌های مزبور، استدلال و منطق را جایگزین جنگ و درگیری خواهند کرد (قناص الحمیدی، ۱۳۸۱، ص ۱۴۴). بازدارندگی یا جنبه دفاعی دارد و یا جنبه تهاجمی. بعد دفاعی به این معناست که راهبرد مزبور، دشمن را از دست زدن به عملیات خصمانه‌ای که ترس آن می‌رود، باز می‌دارد؛ بعد تهاجمی نیز به این معناست که دشمن را از آنچه قصد دارد انجام دهد، باز می‌دارد. در هر صورت بازدارندگی چنانچه با هدف بازداشتن دشمن باشد، امری مشروع و عادلانه شمرده می‌شود (حامد هویدی، ۱۹۸۳، ص ۳۲). میان بازدارندگی و جنگ تفاوت معنایی و مصداقی وجود دارد. این دو مقوله متفاوت هستند. هدف از بازدارندگی، بازداشتن دشمن از اتخاذ تصمیم برای مداخله یا تجاوز است؛ ولی جنگ در پی این است تا دشمن را به اتخاذ تصمیمی برای قبول شروطی که بر او تحمیل گردیده مجبور سازد (همان، ص ۳۲). بازدارندگی به طور عموم بر راهبرد مهم منصرف‌سازی مبتنی است و برای جلوگیری از اقدامی مشخص است و لذا با سیاست اجبار فرق دارد. هم اقدام طرف چالشگر پذیرفتنی نیست و هم تهدید تلافی بازدارنده که با روش‌های نظامی، دیپلماتیک، اقتصادی و غیره است؛ پس بازدارندگی در زمینه‌های مختلف جلوه می‌کند؛ ولی رایج‌ترین کانون در بازدارندگی، بررسی‌های امنیت است (گریفتس، ۱۳۸۸، ص ۱۶۳). از آنچه درباره بازدارندگی و مشخصات آن گفته شد، به ظاهر می‌توان گفت:

- بازدارندگی امری مشروع از نظر حقوق بین‌الملل است.
 - بازدارندگی به سلاح یا موضوع خاصی اختصاص ندارد و در هر چیزی که بتواند مانع از اجرای تصمیم دشمن با طرف مقابل شود، بازدارنده محسوب می‌شود.
 - تأمین امنیت از اساسی‌ترین نتایج بازدارندگی برای کشورهاست.
 - عرف بین‌الملل دست‌کم پس از جنگ جهانی دوم، این نظریه را پذیرفته‌اند.
- در نهایت گفتنی است با نگاهی جامع به تعریفی که از این نظریه شد، بازدارندگی در روابط بسیاری از ممالک از دوران باستان تاکنون مشاهده می‌شود (شیرودی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۱)؛ بنابراین نمی‌توان به راحتی آن را به عنوان نوآوری در سیاست بین‌المللی مطرح کرد؛ نتیجه اینکه دکترین بازدارندگی اساساً با هدف ایجاد ترس در طرف مقابل است تا از اقدام علیه بازدارنده خودداری کند.

۴. بازدارندگی سلاح‌های هسته‌ای

پس از جنگ جهانی دوم و با ظهور نظم جدید در عرصه بین‌الملل، دو قدرت نوظهور در صدد ایجاد

موازنه بودند؛ با این هدف که هم قدرت خویش را روز به روز افزایش دهند و هم مانع از تهاجم طرف مقابل شوند. در این میان تولید و گسترش تسلیحات هسته‌ای با قدرت تخریب بسیار بالا، عامل بازدارنده شمرده شد. نمونه بارز آن اتحاد جماهیر شوروی بود که در پی تکمیل موشک‌های اس. اس. ۱۹ و اس. اس. ۲۰ برآمد؛ موشک‌هایی که به دلیل دقت زیاد خودشان نوعی برتری در اروپا برای شوروی به همراه داشتند؛ همچنین تولید بمب افکن توپولف ۲۲ ام. که هواپیماهای بازدارنده بودند، شوروی را در موضع قدرت، در مذاکرات قرار می‌داد. آمریکا نیز در پاسخ دستور داد تا موشک‌های پرشینگ ۲ و کروز در اروپا استقرار یابد و ساخت و توسعه موشک‌های MX هم در دستور کار قرار گیرد. پروژه ساخت هواپیمای فوق مدرن بی ۱ که قادر بود هزاران کیلومتر را با ده‌ها تن سلاح طی کند، توانمندی آمریکا را در مقابله با اقدامات شوروی به روشنی آشکار می‌ساخت؛ از این رو شوروی جز عقب‌نشینی از اقداماتش چاره‌ای نداشت؛ هر چند علت عقب‌نشینی‌ها را در ناتوانی اقتصادی شوروی دانسته‌اند (جمالی، ۱۳۸۲، صص. ۱۳۴-۱۳۵)؛ به همین دلیل می‌توان گفت که شوروی و حتی آمریکا برای رسیدن به بازدارندگی بیشتر اقدام به توسعه زرادخانه‌های اتمی خویش کردند. قدرت تخریب بیشتر و همچنین توان عملیاتی می‌توانست سلاح‌های هسته‌ای را به عنوان گزینه‌ای مناسب به کشورهای متخاصم معرفی کند. از نظر محققان استفاده از سلاح اتمی تنها در شرایط کاملاً ضروری اتفاق می‌افتد؛ برای مثال وقتی هستی یک کشور به خطر می‌افتد و به‌جد مورد تهدید واقع می‌شود، ضرورت استفاده از این‌گونه سلاح‌ها مطرح می‌گردد. از مزایای داشتن بازدارندگی اتمی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: در بازدارندگی هسته‌ای اهداف غیرنظامی به عنوان اولویت اول برگزیده می‌شوند و به این دلیل که کلاهک‌های اتمی به مقدار کافی وجود ندارد، در مساحتی گسترده دارای تأثیر شدیدی هستند. خطر سلاح هسته‌ای به دلیل قدرت تخریب بالا نیست؛ بلکه تشعشعات حاصل از آن مدت‌ها باقی می‌ماند. در این نوع بازدارندگی برای تصمیم‌گیرنده آزادی بیشتری وجود دارد؛ زیرا در صورت آماده‌شدن، اتکای اصلی بر قدرت ذاتی کشور بازدارنده است (قنص الحمیدی، ۱۳۸۱، صص. ۱۵۶). از دیدگاه پژوهشگران انقلاب هسته‌ای که انفجار بمب هسته‌ای در هیروشیما در ۱۹۴۵ آن را تسریع کرد، به‌واقع خارج از تصور ناظران معاصر بود، ولی بمب هسته‌ای تمامی اندیشه‌های راهبردی پیشین را نسخ نکرد (اسنایدر، ۱۳۸۴، صص. ۲۴۰)؛ با این همه مؤلفه‌ای جدید در بازدارندگی نظامی را ایجاد کرد. اولین کسانی که در مورد بمب اتمی آغاز به نوشتن کردند، کوشیدند آن را با دکترین‌های موجود بمباران راهبردی و قدرت هوایی یکسان و همانند تصور کنند. تفاوت‌های میان بمباران‌های متعارفی که بر روی توکیو انجام یافت، با بمباران‌های اتمی هیروشیما و ناگازاکی قابل قیاس نبود و تأثیر روانی هیروشیما را می‌توان در مقایسه با دورنمای تخریب و انهدام بزرگ حاصل از جنگ جهانی دوم به‌آسانی مشاهده کرد. در نتیجه بیشتر سیاست‌گذاران بر این عقیده بودند که برای جنگیدن و به‌احتمال پیروزی در جنگ، تسلیحات هسته‌ای می‌تواند به کار رود؛ ولی پیامدهای

پیش‌بینی‌ناپذیر کاربست تسلیحات هسته‌ای، به‌ویژه پس از آنکه اتحاد جماهیر شوروی به تسلیحات هسته‌ای دست یافت، به معنای آن بود که به‌ظاهر به کارگیری سلاح‌های هسته‌ای هیچ‌گاه در سطوح عالی به طور جدی مورد اندیشه و تفکر قرار نگرفته است (اسنایدر، ۱۳۸۴، ص. ۲۴۰). در خصوص توازن نظامی به منزله‌عاملی بازدارنده، نوشته‌هایی که بی‌درنگ پس از جنگ جهانی دوم منتشر شد، معمولاً روی جنگ‌افزارهای هسته‌ای به منزله یک عامل بازدارنده بالقوه تکیه داشتند. از این جهت طی دو دهه پس از جنگ، دو مکتب فکری ظهور کرد:

اول دیدگاهی که هوادار ثبات توازن وحشت ناشی از نابودی قطعی متقابل بود؛ مطابق این دیدگاه سلاح‌های هسته‌ای می‌توانست به عنوان عاملی بازدارنده ظهور یابند.

دوم دیدگاهی که در باورپذیری چنین تهدیدهای تلافی‌جویانه بزرگی تردید روا می‌داشت. در این نظریه نه‌تنها گزینه‌ای قابل تصور شناخته می‌شد؛ بلکه از قرار معلوم مشکل باورپذیری جنگ‌های انتحاری را هم که نمونه‌اش سناریوی نابودی قطعی متقابل بود حل می‌کرد؛ ولی بررسی‌های تجربی کمی حکایت از آن داشت که جنگ‌افزارهای هسته‌ای ویژگی بازدارنده بی‌همتایی ندارند و به همین دلیل بازدارندگی متعارف ندارند (گریفیتس، ۱۳۸۸، صص. ۱۶۴-۱۶۵).

دیدگاه بازدارندگی سلاح‌های هسته‌ای بر این باور است که سلاح‌های هسته‌ای و اتمی می‌توانند تهدیدی را علیه کشورهای تهدیدکننده ایجاد کنند. دیدگاه دوم این نظریه را با توجه به چالش‌های آن نپذیرفته، در آن تردید کرده است؛ با این وصف که هرچه توان هسته‌ای یک کشور بالا رود، به همان اندازه توان هسته‌ای دشمن نیز بالا رفته و امکان استفاده همزمان بیشتر می‌شود. درحقیقت احتمال بازدارندگی با این اوصاف کمتر شده و نمی‌توان بر روی آنها حساب ویژه‌ای باز کرد.

۵. هدف بازدارندگی در آموزه‌های دینی

به نظر می‌رسد نخست باید این نکته مشخص گردد که آیا بازدارندگی به معنای ترساندن است؟ اساساً بنیان و فلسفه این نظریه چیست؟ اگر چیستی و چرایی این نظریه بر مبنای ترساندن دشمن باشد، به‌طبع می‌توان از آموزه‌ها و ادبیات دینی برای تأکید بر بازدارندگی استفاده کرد. در غیر این صورت باید به دلایل دیگری رجوع کرد. هدف از این پژوهش رسیدن به این نکته است که آیا بازدارندگی با سلاح هسته‌ای در آموزه‌های دینی جایگاهی دارد یا خیر؟ اگر بتوان گفت بازدارندگی به معنای ایجاد ترس در دشمن با هدف بازداشتن او از اقدام است، می‌توان به دلایلی که در ادامه می‌آیند، استناد کرد؛ در غیر این صورت گزاره‌هایی که خواهند آمد، قابلیت استناد برای این بحث را نخواهند داشت. از فحوای این نظریه می‌توان دریافت که هدف اصلی آن ایجاد ترس در دشمن برای پرهیز از اقدام علیه بازدارنده است. چنانکه گذشت بازدارندگی یک رابطه دو طرفه است که میان دو یا چند کشور برقرار می‌گردد. در این رابطه هر دو طرف

تلاش دارند تا با نفوذ بر رفتار طرف مقابل به او بفهمانند که در صورت حمله او، به واکنش‌های شدیدتری با خسارت بیشتر اقدام خواهد کرد. این امر نیز از ادبیات دینی قابل استخراج است. آیاتی که بیان خواهند شد، در واقع بیان‌کننده نقش سازنده ایجاد رعب و ترس در دشمن هستند.

۶. مستندات قرآنی لزوم ایجاد بازدارندگی

قرآن کریم همواره مسلمانان را از دشمن برحذر می‌دارد و تلاش برای زدودن فتنه‌ها و فعالیت‌های دشمن را گوشزد کرده است. خداوند متعال امنیت جامعه را مرهون جهاد می‌داند و تلاش برای رسیدن به صلح پایدار را از مسیر جهاد و آمادگی برای از میان بردن مظاهر کفر و عصیان بیان کرده است. اولین و مهم‌ترین دلیلی که از قرآن کریم می‌تواند مورد استناد واقع شود، آیاتی است که بر تولید و گسترش بنیه نظامی تأکید کرده و علت آن را ترساندن دشمن دانسته است. خداوند متعال می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ (انفال، ۶۰)؛ و شما مسلمانان هر چه در توان دارید [در مقابله با دشمنان دین] همه را از نیرو و تجهیزات جنگی و اسب‌های قوی و خوش نژاد مهیا سازید تا بدان وسیله دشمنان خداوند و دشمنان خودتان را بترسانید و همچنین دشمنان دیگری که شما آنها را نمی‌شناسید و خداوند آنها را می‌شناسد». بر مبنای تفسیرها از این آیه، افزایش قدرت مسلمانان به استناد این آیه واجب شده است. خداوند متعال در این آیه، خطاب به جامعه مسلمانان می‌فرماید که از وظایف جامعه اسلامی آن است که باید پیوسته آماده دفاع در برابر بیگانگان بوده و از حقوق خود دفاع کنند و لحظه‌ای از خطر تجاوز دشمن غفلت نکنند. مطابق این آیه باید قدرت نظامی مسلمانان در جهان، حرف اول را بزند تا اگر احیاناً گروهی از آن طرف دنیا قصد بدی علیه مسلمانان داشت، قدرت دفاعی ایشان، جوابگوی حملات دشمنان باشد (بهرام‌پور، ۱۳۸۷، ج. ۱۰، ص. ۵۴). خطاب «أَعِدُّوا» به تمام مسلمانان در طول تاریخ و جغرافیای جهان اسلام از صدر اسلام تاکنون است. اینکه به جای «علیهم» در آیه، تعبیر «لَهُمْ» به کار رفته، به معنای اصل مواجهه است؛ به این معنا که برای مواجهه با دشمنان، خود را آماده و مهیا سازید تا این آمادگی مواجهه از تهاجم دشمن مانع گردد. (صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج. ۱۲، ص. ۲۷۵). برخی از متفکران معاصر نیز گفته‌اند که بر نیروهای نظامی اسلامی لازم است تا همواره در حالت آماده‌باش باشند و نیروی خویش را کامل نمایند (سید قطب، ۱۴۱۲ق، ج. ۳، ص. ۱۵۳۸). از دیدگاه علامه طباطبایی آماده‌سازی نیروهای نظامی با هدف دفاع از جامعه اسلامی و منافع حیاتی آن است. تظاهر به داشتن نیروی بی‌شمار سبب ایجاد ترس در دشمنان می‌شود؛ بلکه خود همین تظاهر نیز یکی از اقسام دفاع به شمار می‌رود (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج. ۹، ص. ۱۱۷). این آیه به آماده‌سازی ابزار جنگی و آمادگی از تمامی جوانب برای مسلمانان در مقابل دشمنان فرمان می‌دهد. اینکه فرمود: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ»، امری عام برای مؤمنان در

مقابل کافران است که در حد توان علیه دشمن، تدارکات جنگی مورد نیاز تهیه کنند. اختلافاتی که موجب جنگ می شوند، در جوامع انسانی امری گریزناپذیر است؛ به همین دلیل انسان در آفرینش خود نیز به برخی نیروهای دفاعی همچون غضب، شدت و نیروی فکری مجهز است؛ بنابراین اگر انسان به چنین نیروهایی در فکر و بدن مجهز است، دلیل بر اجتناب ناپذیری وقوع جنگ است. بنابر حکم فطرت، بر جامعه اسلامی است تا در هر حال و در حد توان و به اندازه تجهیز دشمن مجهز باشد تا از جامعه صالح خویش محافظت کند. دشمن منافع جامعه اسلامی، به یقین دشمن منافع همگان است و بر همه افراد قیام علیه دشمن لازم است تا از خود و منافعشان دفاع کنند و علیه دشمن نیرو و اسلحه داشته باشند تا بتوانند بر دشمن پیروز شود. آماده‌سازی برخی از ذخیره‌های دفاعی و تجهیز نیروها از عهده مردم بیرون است و در حوزه اختیارات و امکان حکومت‌هاست. در برخی موارد نیز مسئول آماده‌سازی و تجهیز خود افرادند؛ چون حکومت هر اندازه هم که نیرومند و با امکانات باشد، به مردم نیاز دارد؛ به همین دلیل مردم باید فنون جنگی را آموخته و آماده باشند؛ پس تکلیف در «وَأَعِدُّوا...»، برای تمامی افراد جامعه است. تعبیر «رباط الخیل»، به معنای اسب‌های به یکدیگر بسته، کنایه از مرزداری است؛ زیرا در گذشته اسب‌ها را در مرزها برای نگهبانی به هم می‌بستند. «مراپه» به معنای مرزداری، از همین ترکیب گرفته شده است. مرزداری شرعاً عملی واجب یا مستحب مؤکد است که به تناسب زمان انجام می‌گیرد. امروزه نیز با ایجاد پاسگاه‌های مرزی مجهز در سرحدات اسلامی به تحقق همین امر پرداخته می‌شود و از مهم‌ترین وظایف حکومت اسلامی است. از دیدگاه برخی از محققان به موجب این آیه، مسلمانان در برابر کفار تا آنجا که می‌توانند و هماهنگ با مقتضیات زمان، باید تجهیزات نظامی فراهم کنند و حتی در صورت ضرورت باید بهترین و مؤثرترین سلاح برای ترساندن دشمن، مانند بمب اتم و نظیر آن را هم تهیه کنند (گرجی، ۱۳۹۵، ص. ۵۶). واژه «اسبان» از مصادیق عصر نزول قرآن است. در واقع این تعبیرها توصیف‌ها و شواهد انحصاری و توقیفی نیستند؛ از این رو امروزه باید هر آنچه که نقش دفاعی و بازدارنده در مقابل دشمنان داشته باشد، آماده و مهیا شوند. امروزه موشک‌ها، هواپیماها و پهپادها جنبه قوت و سرنوشت یک کشور به شمار می‌آیند. بی‌تردید داشتن آمادگی اتمی دلیلی مهم بر توانایی و قدرت است؛ بنابراین از آیه شریفه می‌توان چنین استنباط کرد که داشتن بمب اتم هم لازم است؛ زیرا جنبه قدرت‌نمایی دارد و می‌تواند ترس را در دل دشمنان ایجاد کند. قرآن کریم برای دفع خطر دشمنان توصیه می‌کند که مسلمانان در حد توان باید هر آنچه را که لازم باشد، تهیه نمایند؛ یعنی باید مردان دلاور، سلاح‌های جنگی فراهم کنند و سنگرها بسازند و به خدا اعتماد کنند که بزرگ‌ترین نیرو اعتماد به خداست. باید اسب‌های رزمی آماده شوند تا شب و روز در مرزها برای مقابله با دشمنان حاضر باشند (داورپناه، ۱۳۷۵، ج. ۱۶، صص. ۲۸۰-۲۸۱). در این آیه به واژه «ترهبون» نیز استشهاد شده است. «ترهبون» از ریشه (ر ه ب) در باب افعال به معنای ترسانیدن است. رهب در اصل بر خوف و ترس دلالت دارد (ابن فارس،

۱۴۰۴ق، ج. ۲، ص. ۴۴۷). برخی نیز بر این عقیده‌اند که رهب به معنای ترس و خوف با دوران‌دیشی و احتیاط و اضطراب است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص. ۳۶۶). میان خوف و رهب تفاوتی هست و آن اینکه خوف ترسی ناشی از زیان مشکوک و یا مظنون است؛ یعنی امکان دارد فردی دچار خوف شود، ولی این خوف در اثر امری موهوم باشد و یا ادامه‌دار نباشد؛ ولی اگر خوف ادامه‌دار باشد و استمرار پیدا کند، بدان رهب گفته می‌شود (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج. ۳، ص. ۱۴۵). اختلاف دیگری میان خوف و رهب اینکه خوف ضد امن است و رهب ضد رغبت (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج. ۴، ص. ۲۴۱)؛ همچنان‌که آیه شریفه نیز می‌فرماید: «إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا» (انبیاء، ۹۰)؛ آنان همواره در کارهای خیر به سرعت اقدام می‌کردند و در حال بیم و امید ما را می‌خواندند؛ پس «ترهبون» به معنای ایجاد ترسی است که همواره در دل دشمنان وجود داشته باشد. ایجاد این نوع ترس در دل دشمنان امری تکوینی نیست؛ بلکه امر به آن در قرآن تشریحی است. با این توضیح که تقویت نیروی نظامی افزون بر اینکه باید همیشگی و به طور مداوم باشد، باید به حفظ ترس در دل دشمن نیز منتهی گردد. نیروی نظامی جامعه اسلامی باید به صورتی باشد که دشمنان دین را همیشه در ترس و هراس نگاه دارد. وحشت دشمن از توان رزمی و نظامی مسلمانان، تعیین‌کننده مرز قدرت نظامی ضروری در جامعه ایمانی است. جمله «ترهبون...» به منزله تفسیر و توضیحی برای جمله «ما استطعتم» است؛ به این معنا که توان نظامی باید به اندازه‌ای برسد که دشمن را به وحشت بیندازد، نه کمتر از آن؛ هرچند جامعه اسلامی بر بیشتر از این مقدار توانمند باشد. اهل ایمان باید توان نظامی برتر خود را به دشمنان دین نمایان کنند. ترس دشمن از توان نظامی مستلزم آن است که آنان بر توان نظامی اهل ایمان آگاهی یابند؛ به عبارت دیگر بنابر آنچه از لغت فهمیده می‌شود، «ترهبون» ایجاد رعبی است که همیشگی و مستمر باشد؛ نه همانند خوف که می‌تواند در مدت زمان اندکی از میان برود؛ پس معنای آیه این است که چنان در دل‌های دشمنان، ایجاد رعب و وحشت کنید که تعرضی به مسلمانان نکنند. اگر بتوان ایجاد ترس در دل دشمن را به عنوان یکی از مؤلفه‌های بازدارندگی فرض کنیم، در این صورت می‌توان ادعا کرد که قرآن کریم بر این امر صحه گذاشته است؛ به عبارت دیگر یکی از روش‌های امداد باطنی و روحی که خداوند برای امداد اهل حق و شکست اهل باطل به کار می‌گیرد، القای ترس و ایجاد رعب در قلب مشرکان و دشمنان است؛ به این معنا که کافران در میدان جنگ آن چنان وحشت می‌کنند و رعب و اضطراب بر دل آنها مسلط می‌شود که توان ماندن در میدان نبرد را از دست می‌دهند (مصباح یزدی، ۱۳۸۷، ص. ۲۰۳). در آیه دیگری می‌خوانیم: «سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا» (آل عمران، ۱۵۱)؛ بزودی در قلب‌های کافران، رعب و ترس می‌افکنیم، به سبب اینکه بدون دلیل و حجت از سوی خداوند، چیزهایی را برای ذات اقدس شریک قرار دادند. در آیه‌ای دیگر آمده است: «إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتَبَيَّنُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَأَصْرَبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاصْرَبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ» (انفال،

(۱۲)؛ [ای پیامبر! به یاد آور] زمانی که پروردگارت به فرشتگان الهام فرمود: من پشتیبان شما هستم، مؤمنان را ثابت قدم بدارید و به‌زودی در قلب کافران، رعب و ترس می‌افکنم؛ پس گردن مشرکان را بزنید و سرانگشتان آنها را قطع کنید. بنابر آیات پیش‌گفته و برخی دیگر از آیات (احزاب، ۲۶؛ حشر، ۲) یکی از عوامل مؤثر پیروزی، همان ترس و وحشتی بود که خدا بر دل‌های آنها افکند تا آنجا که خانه‌های خود را با دستان خود ویران می‌کردند و حاضر می‌شدند از اموال خویش چشم پوشیده، از آن دیار بیرون روند. این معنا چندین بار در آیات قرآن مجید آمده است؛ از جمله در داستان گروهی از یهودیان به نام بنی‌قریظه که مسلمانان پس از جنگ احزاب در یک درگیری شدید با آنها روپرو شدند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج. ۲۳، ص. ۴۹۷).

۷. بررسی و پژوهش

در صورتی که بتوان از مستندات فقهی و دینی بازدارندگی را استفاده کرد، باید دید آیا این دلایل دلالت بر اطلاق دارند یا خیر؟ توضیح اینکه بازدارندگی به معنای انجام هر عملی است که سبب بازداری دشمن از انجام عملی علیه بازدارنده می‌شود. در این صورت باید دید آیا سلاح هسته‌ای بازدارندگی ایجاد می‌کند یا خیر؟ پاسخ به این پرسش می‌تواند لزوم تولید را بهتر بنمایاند. اگر بازدارندگی سلاح هسته‌ای قطعی باشد، به طبع می‌توان گفت تولید آن به‌واسطه دلایل دینی پیش‌گفته هم لازم خواهد بود. اگر پاسخ این باشد که بازدارندگی چنین تسلیحاتی مشکوک و احتمالی است و یا بازدارندگی چنین سلاح‌هایی قطعی نیست، در این صورت دلایل شامل آن نخواهند شد؛ به عبارت دیگر دلایل پیش‌گفته با اینکه مطلق به نظر می‌رسد، این اطلاق مثل وجوب برخی واجبات نیست که عقل در آنها راه ندارد. در صورت قطعی بودن بازدارندگی، البته می‌توان وجوب تولید را مشمول اطلاق ادله دانست؛ در این صورت هرگونه دلایل معارض و مخالف به دلیل مصلحت و اهمیت کنار گذارده می‌شوند؛ ولی اگر بازدارندگی مشکوک باشد و یا اساساً دلیل بر فقدان آن باشد، نمی‌توان به اطلاق ادله تمسک کرد؛ زیرا هیچ مرجح عقلی و نقلی وجود ندارد؛ به این ترتیب که دلیل عام لزوم تولید سلاح اتمی با ادله نفی وجوب و یا حتی حرمت تعارض خواهند داشت. تنها راه برای ترجیح یک طرف، وجود مرجحات عقلی یا نقلی است که وجود ندارند. مطابق ملاک مصلحت هر آنچه که می‌تواند یک مصلحت شمرده شود، می‌تواند مرجح محسوب گردد و حتی ملاک تغییر حکم اولی باشد؛ به این بیان که در عرصه حکومت، حاکم با توجه به مصالح اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و هر وجه دیگر حکم اولی را تغییر داد، حکم ثانویه را صادر کند. در بحث حاضر نیز زمانی که حاکم مصالح جامعه را سنجیده و ملاک خود را مصلحت عمومی جامعه قرار دهد، می‌تواند مطابق با آن حکم اولی را تغییر دهد؛ با این توضیح که درباره ارباب و بازدارندگی سلاح‌های هسته‌ای، سه احتمال مطرح می‌شود:

اول) اینکه سلاح هسته‌ای بازدارندگی قطعی و صددرصد ایجاد نماید.
دوم) بازدارندگی این سلاح‌ها، مشکوک باشد؛ یعنی ارهاب و ترساندنی که موجب بازدارندگی شود، محتمل باشد.
سوم) به طور قطع بازدارندگی ایجاد نشود.

آنچه که از آیه شریفه استنباط می‌شود این است که آماده‌سازی نیرو و در مقابل دشمن باید ترس در دل دشمن ایجاد کند و موجب بازدارندگی شود؛ بنابراین احتمال سوم در مورد بازدارندگی هرگز پذیرفته نخواهد بود؛ زیرا هدف از تولید چنین سلاح‌هایی باید بازدارندگی باشد. در مورد احتمال دوم نیز به نظر می‌رسد آیه شریفه نتواند دلالتی بر وجود داشته باشد؛ زیرا اولاً ظاهر آیه وجود را به ارهاب و ترساندن منوط کرده است؛ با این بیان که آماده‌سازی سازه‌های نظامی با هدف ارهاب صورت می‌گیرد و ارهاب نتیجه آمادگی نظامی است؛ بنابراین فقدان ارهاب یا مشکوک بودن بازدارندگی، مانع از حکم و موجب خواهد شد؛ زیرا باید مرجّحی وجود داشته باشد؛ خواه مرجّحات عقلی یا نقلی؛ درحالی‌که چنین مرجّحی نه تنها وجود ندارد، بلکه دلایلی مبنی بر اجتناب هم وجود دارند. دلایلی که زبان‌رساندن را نفی می‌کند (سبحانی، ۱۳۹۴، ص. ۱۰۲)، می‌تواند در ترجیح و جوب خدشه وارد کند. با توجه به آنچه گفته شد، احتمال سوم هم مردود خواهد بود؛ زیرا هدف ایجاد بازدارندگی است و با منتفی شدن آن، به طبع حکم به وجود هم وجود نخواهد داشت. در کل می‌توان گفت با توجه به تجربه کشورهای دارنده سلاح هسته‌ای، بازدارندگی ایجاد نشده و همگی کم و بیش مورد تعرض دیگر کشورها قرار گرفته‌اند؛ بنابراین بازدارندگی سلاح‌های هسته‌ای در خوش‌بینانه‌ترین حالت مشکوک است و تکیه‌گاهی امن برای ایجاد ترس در دل دشمن نیست؛ پس تولید یا انباشت این نوع از تسلیحات نمی‌تواند به طور حتم بازدارندگی ایجاد نماید. آیه شریفه «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» نیز ایجاد ترس همیشگی را خواستار شده است و این امر زمانی به وقوع می‌پیوندد که سلاح هسته‌ای بازدارندگی مداوم ایجاد کند؛ درحالی‌که تجربه نشان داده است هر اندازه که تولید در این عرصه بیشتر شود، دشمن نیز تولید خود را گسترش می‌دهد و رقابت‌های اتمی را نتیجه خواهد داد که بی‌شک می‌تواند آسیب‌های جدی به جامعه انسانی وارد آورد؛ بلکه حتی در ایجاد ترس همیشگی در دل دشمن با سلاح‌های هسته‌ای تردیدهای جدی وجود دارد؛ درحالی‌که خداوند متعال ایجاد ترس واقعی و بازدارنده را خواستار شده است. از سوی دیگر وقتی مرجّحی عقلی و نقلی بر لزوم ساخت سلاح هسته‌ای وجود نداشته باشد، دلایل دیگری هستند که بر ممنوعیت تولید و انباشت این نوع تسلیحات دلالت می‌کنند. کشتار وسیع غیرنظامیان (مانده، ۳۲)، نابودی حرث و نسل (بقره، ۲۰۵) و آسیب‌های جدی به محیط زیست حال و آینده می‌تواند دلایلی برای تحریم سلاح‌های اتمی عنوان شوند. از طرفی رقابت‌های ایجادشده در این مسیر، سرمایه‌های انسانی را نابود کرده، پیشرفت در دیگر عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را کند و حتی متوقف می‌نماید.

این در حالی است که خداوند متعال به این امر رضایت ندارد. گفتنی است استفاده از این نوع سلاح‌ها با هدف مقابله به مثل، هلاکت و نابودی جامعه اسلامی را در پی دارد؛ درحالی‌که خداوند متعال انسان را از افکندن خویشتن در هلاکت نهی فرموده است (بقره، ۱۹۵).

۸. نتیجه‌گیری

بازدارندگی رابطه‌ای دو جانبه است که میان دو یا چند کشور برقرار می‌شود. در این رابطه هر طرف می‌کوشد تا با نفوذ بر رفتار طرف مقابل به او بفهماند که در صورت تجاوز، به واکنش شدیدی که متضمن خسارات بیشتری است، اقدام خواهد شد. سلاح‌های هسته‌ای به دلیل حجم بالای تخریب، تهدیدی علیه امنیت اجتماعی، سیاسی، نظامی و اقتصادی کشورها محسوب می‌شوند. در بازه زمانی ۱۹۵۰ تا ۱۹۵۷ میلادی، تمامی توجه ایالات متحده به مسئله بمب هسته‌ای معطوف شده بود. آمریکا تصور می‌کرد سلاح‌های اتمی قدرت نظامی را برای این کشور فراهم کرده است. روس‌ها پس از اولین آزمایش بمب هیدروژنی با تلاش فراوان موفق شدند نظریه بازدارندگی یادشده در ایالات متحده را با شکست مواجه سازند. این مسئله به‌وضوح گویاست که دکترین هسته‌ای در صورتی که به ساخت تسلیحات اتمی منجر شود، آنچنان که باید بازدارندگی ایجاد نمی‌کند. مطابق آموزه‌های قرآنی به‌ویژه آیه ۶۰ سوره انفال مسلمانان مکلف به آمادگی نظامی و دفاعی شده‌اند؛ بدین بیان که مسلمانان باید تمامی امکانات و نیروهایی را که می‌تواند سبب ارهاب دشمنان شود، فراهم کنند. این آیه بر هر نوع آمادگی دلالت دارد و تمام قوای اقتصادی، علمی و نظامی را شامل می‌شود. نکته مهم در آیه، هدف از ایجاد آمادگی است که خداوند متعال آن را «ارهاب» یا ترساندن دشمنان اعلام داشته است. از طرفی روشن است که بازدارندگی همان ترساندن دشمن است که می‌تواند با روش‌های مختلف به‌ویژه تولید سلاح‌های بیشتر یا خاص، ایجاد شود. قرآن کریم نیز بر همین مبنا ایجاد ترس را برای بازدارندگی واجب شمرده است. نتیجه مباحث پیشین نشان می‌دهد که خداوند متعال در پی ایجاد ترس و بازدارندگی حقیقی است. بیان شد که اگر سلاح‌های هسته‌ای، به لحاظ عقلی دارای بازدارندگی باشند، به طبع تولید و نگهداری آنها به استناد فراز «أعدوا» که فعل امر است، واجب خواهد بود؛ در غیر این صورت نمی‌توان به این آیه درباره وجوب استناد کرد. در صورتی که احتمال بازدارندگی داده شود، یعنی مشکوک باشد و یا اساساً بازدارندگی ایجاد نشود، نمی‌توان به آیه استناد کرد؛ زیرا ترجیح وجوب نیازمند مرجحات عقلی و نقلی و نیز فقدان مانع است. در اینجا نه تنها مرجحی وجود ندارد، بلکه موانع عقلی و شرعی هم وجود دارند؛ پس ساخت سلاح هسته‌ای توان ایجاد بازدارندگی ندارد؛ زیرا تجربه زیست بشر در این قرن و حتی سال‌های اخیر نشان داده است که تولید و انباشت این سلاح‌ها نتوانسته است سبب ایجاد بازدارندگی شود.

منابع

قرآن کریم.

- آقابخش، ع.؛ افشاری‌راد، م. (۱۳۷۹). فرهنگ علوم سیاسی. تهران: چاپار.
- ابن فارس، ا. (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغة. (ج ۲). بی‌نا.
- اسناپور، ک. ا. (۱۳۸۴). امنیت و استراتژی معاصر. س. ح. محمدی نجم (مترجم). تهران: دوره عالی جنگ.
- بهرام‌پور، ا. (۱۳۸۷). نسیم حیات. (ج ۱۰). قم: انتشارات هجرت.
- جمالی، ح. (۱۳۸۲). تاریخ و اصول روابط بین‌الملل. قم: مرکز تحقیقات اسلامی.
- حامد هویدی، ا. (۱۹۸۳). لاصراع العربی الاسرائیلی بین الرادع التقليدی و الرادع النووی. بیروت: مرکز دراسات الوحدة العربیة.
- داورپناه، ا. (۱۳۷۵). انوار العرفان فی تفسیر القرآن. تهران: صدر.
- راغب اصفهانی، ح. (۱۴۱۲ق). مفردات ألفاظ القرآن. بیروت-دمشق: بی‌نا.
- سبحانی، ج. (۱۳۹۴). الابضاحات السنیة لقواعد الفقهیة. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- سید قطب (۱۴۱۲ق). فی ظلال القرآن. (ج ۳). بیروت: دار الشروق.
- شیرودی، م. (۱۳۸۵). مسائل نظامی و استراتژیک معاصر. قم: زمزم هدایت.
- صادقی‌تهرانی، م. (۱۳۶۵). الفرقان فی تفسیر القرآن. (ج ۱۲). قم: انتشارات فرهنگ اسلامی.
- طباطبایی، م. ح. (۱۴۱۷ق). تفسیر المیزان. (ج ۹). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- فضه، م. (۱۹۸۲). مشکلات العلاقات الدولية (دور الردع النووی فی السیاسة الخارجیة). عمان: المطابع النموذجیة.
- قناص الحمیدی، ح. (۱۳۸۱). جایگاه تسلیحات هسته‌ای در تفکر استراتژیک اسرائیل. مترجم: ا. اقبال. تهران: دانشگاه امام حسین (ع).
- گرچی، ا. (۱۳۹۵). آیات الاحکام. تهران: بنیاد حقوقی میزان.
- گریفتس، م. (۱۳۸۸). دانشنامه روابط بین‌الملل و سیاست جهانی. ع. ر. طیب (مترجم). تهران: نشر نی.
- مصباح یزدی، م. ت. (۱۳۸۷). جنگ و جهاد. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
- مصطفوی، ح. (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. (ج ۳-۴). تهران: بی‌نا.
- مکارم شیرازی، ن. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. (ج ۲۳). تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- هندل، م. (۱۳۸۹). جنگ، راهبرد و اطلاعات. ع. ر. فرشچی و ا. ر. تقاء (مترجم). تهران: دانشگاه امام حسین (ع).

References

The Holy Quran.

- Aghabakhshi, A., & Afsharirad, M. (2000). *Farhang-i 'Ulūm-i Siyāsī (Dictionary of political sciences)*. Tehran: Chāpār. [In Persian]
- Bahrampour, A. (2008). *Nasīm-e Ḥayāt* (Vol. 10). Qom: Hijrat Publications. [In Persian]
- Davarpanah, A. (1996). *Anwār al- 'Irfān fī Tafṣīr al-Qur' ān*. Tehran: Ṣadr. [In Arabic]
- Faḍḍah, M. (1982). *Mushkilāt al- 'Alāqāt al-Duwalīyyah (Dawr al-Rad' al-Nawawī fī al-Siyāsah*

- al-Khārijīyah*) (Problems of international relations: The role of nuclear deterrence in foreign policy). Amman: Al-Maṭābi‘ al-Namūdhajīyah. [In Arabic]
- Gorji, A. (2016). *Āyāt al-Aḥkām*. Tehran: Mīzān Legal Foundation. [In Persian]
- Griffiths, M. (2009). *Encyclopedia of international relations and world politics* (A. R. Ṭayyib, Trans.). Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Ḥāmid Huwaydī, A. (1983). *Lā Ṣīrā‘ al-‘Arabī al-Isrā‘īlī bayn al-Rādi‘ al-Taqlīdī wa al-Rādi‘ al-Nawawī* (The Arab-Israeli conflict between conventional deterrence and nuclear deterrence). Beirut: Center for Arab Unity Studies. [In Arabic]
- Handel, M. (2010). *War, strategy, and intelligence* (A. R. Farshchī & A. R. Taqā, Trans.). Tehran: Imam Ḥusayn (AS) University. [In Persian]
- Ibn Fāris, A. (1983). *Mu‘jam Maqāyīs al-Lughah* (Vol. 2). n.p.: n.p. [In Arabic]
- Jamali, H. (2003). *History and principles of international relations*. Qom: Islamic Research Center. [In Persian]
- Makarem Shirazi, N. (1995). *Tafsīr-i Nimūna* (Vol. 23). Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Persian]
- Mesbah Yazdī, M. T. (2008). *Jang va Jihād* (War and jihad). Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- Muṣṭafawī, H. (1989). *Al-Taḥqīq fī Kalimāt al-Qur‘ān al-Karīm* (Vols. 3-4). Tehran: n.p. [In Arabic]
- Qannāsh al-Ḥumaydī, H. (2002). *The position of nuclear weapons in Israeli strategic thinking* (A. Eghbal, Trans.). Tehran: Imam Ḥusayn University. [In Persian]
- Rāghib Iṣfahānī, H. (1991). *Mufradāt Alfāz al-Qur‘ān*. Beirut-Damascus: n.p. [In Arabic]
- Sadeghi Tehrani, M. (1986). *Al-Furqān fī Tafsīr al-Qur‘ān* (Vol. 12). Qom: Islamic Culture Publications. [In Arabic]
- Quṭb, S. (1991). *Fī Zilāl al-Qur‘ān* (Vol. 3). Beirut: Dār al-Shurūq. [In Arabic]
- Shiroudi, M. (2006). *Contemporary military and strategic issues*. Qom: Zamzam-e Hidāyat. [In Persian]
- Snyder, C. A. (2005). *Security and contemporary strategy* (S. H. Mohammadi Najm, Trans.). Tehran: Advanced War Course. [In Persian]
- Sobhani, J. (2015). *Al-Īdāhāt al-Saniyyah li al-Qawā‘id al-Fiqhiyyah*. Qom: Imam Sadiq Institute. [In Arabic]
- Ṭabāṭabā‘ī, M. H. (1996). *Tafsīr al-Mīzān* (Vol. 9). Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]